

ESTUDI DE CAS. JOAN CAMINAL, LA PARTICIPACIÓ A L'EDUCACIÓ.

Francesc Camps Vidal

Joan Caminals és un professor d'història del Institut de Batxillerat d'una vil·la del Maresme. Aquest és el seu primer curs al institut i ha estat assignat als grups de primer i segon de batxillerat.

En Joan és un apassionat de la matèria i a l'inici del curs havia fet un plantejament ambiciós. Faria gaudir els alumnes engrescant-los amb la història, fent-los viure els objectius, les aplicacions, la seva filosofia. No es volia quedar en ensenyar noms i dates si no en arribar a l'essència de la matèria en qüestió, transmetent el sentit final dels esdeveniments del passat, les aplicacions en el present ...

Va elaborar un programa complet al principi de curs. Es va preparar rigorosament el programa de la següent manera. Per cada tema del curs escolliria un exemple de la vida real, els recomanaria aquesta lectura i a partir d'aquesta introduiria el tema per, després, plantejar una sèrie d'estudis relacionats.

... i així ho va fer ...

El resultat va ser des del seu punt de vista sorprenent: no va notar cap diferència respecte d'altres anys que havia seguit el mètode tradicional. Un 65% dels alumnes de la classe no tenien gaire interès, un 10% havia perdut tota possibilitat de seguir el curs i només un 15% dels alumnes estaven interessats per la matèria.

Fou a mitjans de curs que, sense saber com reorientar el tema, va passar una anècdota rellevant. La Mariona, el Carles i la Mercè, un grup d'estudiants del grup del 65% van xerrar amb ell al sortir de la classe.

Li van comentar que eren aficionats a la BTT (bicicleta de muntanya) i que el cap de setmana fent una excursió van veure senyalitzat en un camí alguna cosa que no van acabar d'entendre referent als itineraris romans.

El Joan va aprofitar l'avinentsa explicant-los totes les vies de comunicació romanes, molt avançades al seu temps. Els va convidar a descobrir-les mitjançant referències i mapes, animant-los a estudiar el tema.

Durant les darreres setmanes el Joan es va sorprendre de veure com la Mariona, el Carles i la Mercè li van anar explicant els itineraris que anaven realitzant i totes les troballes "històriques" que hi descobrien: pobles, termes, noms...

A partir d'aquesta experiència positiva en Joan va idear el nou mètode. L'objectiu que s'havia proposat al principi de curs era vàlid però va fallar en un aspecte.

La motivació i la experimentació eren fets que de ben segur que ajudarien els alumnes a entendre i gaudir de la matèria. Però quins eren els temes motivadors? Els que el motivaven a ell? No. Era aquest l'error. Els temes engrescadors així com les aplicacions pràctiques d'estudi depenien dels gustos de cada alumne. Així doncs, perquè no podia proposar que ells mateixos els escollissin?

El nou mètode consistia en què cada grup d'alumnes escollís un tema d'interès a partir del qual s'investigarien els motius històrics, es buscarien i llegirien lectures

recomanades i s'exposaria a la resta de la classe els resultats del treball que ells mateixos havien d'escriure.

“Que ells escullin el que els agrada que jo hi posaré els ingredients per fer-los viure la història”, deia sempre en Joan als seus companys.

La nova proposta va provocar reaccions varies entre els alumnes. Uns estaven encantats, els altres no en volien a sentir a parlar ja que deien que era molta feina. A la resta li era força indiferent.

Els resultats d'aquest segon mètode van ser també sorprenents. A priori va semblar que creixia el seu interès per la matèria en el grup del 65% (encara que el grup del 10% no millorava).

Els alumnes es van motivar a l'inici de la proposta. Tot i que alguns feien el possible per aconseguir desmotivar la resta del grup, realment és que la majoria van veure molt positivament la iniciativa.

A les primeres setmanes els alumnes (els del 65% i els del 25%) van començar a construir grups per afinitats i, a partir de les seves propostes o les que proposava el Joan a tall d'idea, van plantejar els projectes d'estudi que realitzarien.

En Joan sempre ressaltava un parell de projectes que sota el seu punt de vista eren paradigmàtics. L'un, proposat per un grup d'alumnes molt interessat en els esports, consistia en estudiar les antigues olimpíades dels grecs i a partir d'aquí poder incidir amb els valors de la societat de l'antiga Grècia.

L'altre, proposat per un grup de cinèfils, consistia en estudiar la història del cinema. Des dels inicis de les primeres màquines manuals fins a les superproduccions de Holliwood. El treball intentaria reflectir la visió de la història segons el cinema: els grans mites, les errades històriques, les escenografies, els contextos...

A mesura que anava avançant el curs, però, les bones intencions dels grups de treball es van anar diluint en el seu dia a dia d'estudiant. Les motivacions i idees inicials es van convertir en un sobre esforç natural.

Les afinitats inicials del grup es van transformar en divisions de tasques mal repartides. En els grups sovint n'hi havia un que deia que feia tota la feina mentre que la resta s'arrepnjaven més en el debat ideològic o de plantejaments. Inclús en més d'un grup hi havia alguns alumnes que s'havien desentès del tot.

A més a més, en Joan es va adonar que a una bona part dels grups no s'havia sabut recollir totes les idees que inicialment es van plantejar i que, consegüentment, aquestes van quedar diluïdes i el plantejament inicial va diferir força del resultat final.

Un altre fet constatable és que alguns grups no van acceptar que en Joan els tutoritzés massa el seu treball. El Joan tenia clar que ell els podia fer canviar alguns plantejaments, que així els ajudava. Però els alumnes no sempre ho veien així... Alguns d'ells esperaven ser del tot autònoms en el seu treball.

No cal dir que el grup del 10% no va millorar gens ni mica la seva actitud. Ans el contrari. Cada intent d'en Joan per animar-los a participar en el projecte resultava un altre pas enrere en la seva actitud. Finalment aquest grup del 10% va haver de fer l'examen d'avaluació sense haver servit per res el treball anterior.

Al final del curs en Joan estava una mica confús. Ell pensava que la iniciativa era correcta, que s'havien tret alguns bons resultats. Era evident que en una majoria dels alumnes el mètode havia resultat positiu ja que s'havien engrescat més per la matèria que mai no els havia interessat.

Ara bé, i els resultats? S'havien notat? Les notes de final de curs no havien millorat substancialment mentre que el temps de dedicació per part seva i per part dels alumnes havia augmentat de forma considerable.

En Joan va continuar aplicant el seu mètode durant la resta de cursos que havia estat al institut d'aquella vil·la del Maresme canviant i adaptant-lo segons les necessitats de cada curs.

No fou fins al cap de molts anys que en Joan no va trobar la resposta als seus dubtes sobre el mètode en qüestió. En Joan es va adonar que moltes de les llavors que es planten no donen fruit fins al cap d'un temps.

En Joan, molts anys després d'aquell seu primer curs es va trobar la Mariona pel carrer, la noia que feia excursions amb la BTT. Quina sorpresa. Tots dos es van alegrar moltíssim amb la trobada i van aprofitar-la per anar a fer un cafè.

Xerrant la Mariona (que havia estudiat enginyeria a la universitat) li va explicar com havia estat per ella d'important el mètode del Joan. Li va confessar que de totes les assignatures estudiades al institut la que més bon record tenia era la d'història.

Gràcies a ella havia après a treballar amb un grup de gent, a afrontar-se als problemes que sorgien. Havia après moltíssimes coses (Tot i que ara no es recorda de totes) i havia entès la utilitat final de la disciplina històrica.

Era conscient que no va donar tot el que hagués pogut, que la nota final no reflectia els seus sentiments, que el treball del dia a dia s'havia empobrit mentre que ara s'adonava del fet tan i tan positiu que havia significat per ella.

La Mariona, la que practicava l'esport de la BTT a partir del qual va aprendre tantes coses sobre els romans, sabia que una gran part dels seus companys guardaven el mateix record.

...

Sovint analitzar els processos com un agent extern totalment objectiu ajuda a entendre i saber explicar allò que els protagonistes de l'acció no saben o no volen veure. És per aquest motiu que hem escollit l'exemple anterior que res té a veure amb el nostre projecte (o sí). Mitjançant el seu anàlisi voldrem introduir algunes preguntes inicials.

A nivell d'introducció poder exposar ja una petita reflexió que a continuació justificarem a partir del text inicial.

És clar que la participació en un projecte col·lectiu ens ha d'aportar, a priori, unes millores substancials. Ara bé, també cal tenir en compte les dificultats del procés per tal de saber evitar-les o de reorientar-les.

A continuació analitzarem en detall el cas plantejat anteriorment i intentarem desgranar ja unes idees inicials.

En primer lloc volem remarcar la situació inicial en la que es trobava el grup. Està clar que el professor tenia uns grans i lloables objectius: l'educació en valors dels seus nois i noies. Hi havia, però, una gran diferència entre la visió del professor amb la dels alumnes.

Per aquests darrers (o almenys per una gran majoria) la història només era un pur tràmit per poder passar el curs, i no els interessava gens ni mica la matèria, encara menys els plantejaments inicials del Joan.

En canvi el Joan havia fet un plantejament ambiciós des d'un principi: ensenyar història i aprofitar aquest fet per treballar altres aspectes que poguessin incidir en les habilitats necessàries que els seus alumnes havien d'adquirir al llarg del temps.

Ja veiem doncs el primer problema en el plantejament inicial del Joan. Hi havia una diferència massa gran en els objectius i el plantejament dels alumnes. Si el que pretenem és oferir mecanismes de participació el que primer haurem d'assegurar és que els participants tinguin uns objectius i unes fites comuns.

És evident que si les línies engegades no s'ajusten a les expectatives o les voluntats dels participants no generaran l'interès esperat i segurament s'invertiran recursos a un procés que no donarà els resultats esperats.

Ara bé, recollir les opinions de la gent no és un fet trivial la complexitat de la qual pot créixer exponencialment en funció del nombre dels participants. Recollir la informació també implica el fet de transmetre-la i també es pot provocar una sobre saturació en la informació que acaba rebent el grup. La saturació en la informació és equivalent a l'absoluta desinformació.

En segon lloc el que en Joan no va tenir prou en compte és que li calien mecanismes per recollir la opinió i la voluntat dels seus alumnes. Saber què vol un grup (o millor dir la heterogeneïtat de membres d'un grup) i tenir eines i mecanismes per ajudar-los a trobar un marc possible de consens.

Ara bé. Si es pretén recollir la opinió dels participants s'haurà de saber ser reactiu amb el que es demana. És important, doncs, que el Joan hagués deixat clar quin era aquest marc d'actuació i com hi donaria resposta. Altrament es poden generar falses expectatives al no donar resposta a les demandes que es realitzen i el resultat pot ser contraproductiu.

Els grups decidien per la voluntat i les ganes d'alguns alumnes més que com a conseqüència d'una deliberació que ajudés a prendre la millor decisió. Això va implicar la dilució d'objectius clars al llarg del temps i la conseqüent rebaixa en els resultats dels projectes duts a terme.

El Joan havia de jugar un paper clau en els grups. Sense pertànyer a un grup, sense decidir res que no havia de decidir, havia de saber dinamitzar la metodologia que els permetés fer-ho. Ell s'havia de perfilar com un agent extern a un grup, neutre mentre que els alumnes havien de realitzar una sèrie de passos com a grup segons el que s'hagués acordat prèviament.

En tot procés ens faran falta agents "externs" al grup, que no participin de la mateixa manera, que siguin neutres. Que vetllin per la globalitat del consens i del procés més que en les seves aportacions i visions personals.

Aquesta reflexió ens porta una generalització immediata. Caldrà organitzar el procés mitjançant un conjunt de "rols" organitzats per tal d'assegurar que es compleixen totes les tasques necessàries en el procés i que no interfereixin les unes amb les altres.

Quan ho va intentar, però, els grups no s'hi van mostrar massa a favor. El motiu d'aquest fet és clar. S'havia iniciat el mètode sense tenir clares les normes de funcionament, els àmbits de participació. D'aquesta manera no tots els participants entenien el mateix i això portava problemes a l'hora de treballar.

És clar que cal tenir mecanismes definits a priori que garanteixin un bon resultat al procés de participació. Els mecanismes a seguir hauran de preveure que el procés es pugui ajustar, replantejar o modificar en funció del resultat que es va obtenint i en funció de la predisposició dels participants.

Cal consensuar els criteris inicials així com els objectius a obtenir. No podem parlar de participació si els objectius s'han decidit a priori, és evident que els objectius del procés han d'haver estat consensuats pel grup.

Ara bé. Què es pot decidir i què no? En el cas del Joan què podien decidir els alumnes? El procés no estava prèviament decidit pel professor? Sempre hi haurà un marc d'actuació i un marc extern que supeditarà les decisions preses. Aquest fer és essencial i cal que se sàpiga per evitar problemes.

Un ajuntament que proposa un pressupost municipal participatiu ha d'explicar què és un pressupost, quines són les partides que els toca gestionar i quines no. Quines són les competències que els pertocuen i quines s'han de demanar a altres òrgans.

Una empresa que proposa un projecte de millora cal que expliqui de què s'està parlant, a on es podrà arribar pressupostàriament i a on no, quin marc de decisió està a les mans dels participants i quin no.

Això ens porta a la següent reflexió. Hi haurà essencialment dos tipus d'objectius a decidir. Els objectius que marca el grup en qüestió i els objectius que, de forma essencial, venen donats per un marc més global que el justifica. La mateixa reflexió es pot fer sobre els processos metodològics...

A part dels aspectes més metodològics també cal tenir en compte aspectes personals i grupals. És clar que el procés de participació està format per persones (en el nostre cas adolescents) i que, per tant, tenen la necessitat de trobar-se bé en el grup, sentir-se escoltats, saber treballar com a col·lectiu.

Tot grup de persones ha de passar per diferents fases abans d'entrar en el seu màxim nivell de treball. Cal que el grup es conegui, que s'accepti, que aprengui a debatre exposant visions diferents que s'han de complementar.

És important que aquest procés es faci dins un marc favorable de bon clima de treball, evitant confrontacions directes (com les dels alumnes que no acceptaven que en Joan els indiqués el camí a seguir), saber evitar els que, per motius sovint personals o interessats, intenten desbaratar el procés posant el màxim d'impediments (com els del grup del 10% que intentaven no fer avançar a la resta de la classe).

Per participar se n'ha d'estar preparat, tan de forma individual com col·lectiva. És clar que en Joan podia planificar el procés de forma gradual. Des de les idees

inicials que els alumnes donaven calia anar treballant per la construcció dels grups i, mica en mica, arribar a qüestions més complexes o laborioses.

Si iniciem un procés de participació en un col·lectiu i aquest no està preparat segurament el resultat podria ser força dolent creant una sensació negativa i inclús creant molts problemes o confrontacions internes entre el grup.

Un fet sorprenent és que sovint la gent demana participar en un procés, poder decidir i implicar-s'hi. Però quan això es porta a terme són aquests mateixos que després no s'hi impliquen prou (potser perquè pot implicar més dedicació ...) o bé que no donen el marc favorable pel consens.

La participació és un camí que cal aprendre a caminar sense voler córrer massa acceptant diferents visions i diferents compromisos, sense exigir una homogeneïtat en la dedicació ni en la predisposició entre tots els participants.

Tothom, totes les persones i tots els grups, poden participar en un procés col·lectiu com el descrit, però cal seguir un camí gradual sense començar la casa per la teulada.

La primera iniciativa del Joan potser havia estat massa precipitada sense permetre que els seus alumnes aprenguessin o sabessin entrar dins el nou joc proposat pel professor.

Tornem al cas del Joan i els seus alumnes. Un cop va adaptar la metodologia i va proposar als alumnes que decidissin les àrees d'aplicació va notar una millora substancial en l'actitud i la motivació dels seus alumnes. Ara bé, quan temps li va durar?

Aquest és un altre fet generalitzable de la nostra història. Sovint les idees i les ganes inicials es van transformant en problemes i dificultats en la organització, causades per una sobrecàrrega de feina, per un difícil debat o senzillament per una complexitat creixen en les concrecions que són difícils de prendre de forma col·lectiva.

Mica en mica el procés inicial es pot anar diluint en un conjunt massa heterogeni i poc canalitzat de forma efectiva. Si no sabem mantenir les expectatives inicials i organitzar-nos eficientment correm el risc que el procés es mori senzillament sense haver produït més resultat que algunes actes de reunions on s'han plantejat voluntats.

Els alumnes del Joan van viure aquest fet. Els exàmens, els deures de les altres assignatures, les poques ganes d'estudiar, els problemes de relació en els grups o senzillament la seva vida personal van provocar que la il·lusió inicial en el projecte s'anés perdent.

En aquest sentit cal que el propi procés sàpiga ser reactiu en ell mateix, és a dir, que pugui preveure una adaptació en funció dels resultats obtinguts en cada un dels passos a seguir.

El que ens ha de quedar clar (i així ho ha de tenir clar el grup de participants) és que ningú no regala res a canvi de res. Si realment decidim de participar en un procés d'aquest tipus (com per exemple la metodologia proposada pel Joan) hem de saber que ens comportarà més feina i dedicació, però que en podem treure un benefici personal i col·lectiu molt elevat.

Evidentment caldrà ser eficients i assegurar que aquesta sobre implicació és mínima. I és del tot indispensable que aquest fet es conegui a priori per tal que es decideixi. És clar que si es vol participar en un procés col·lectiu en podrem treure moltes coses bones però també hi haurem d'aportar una certa dedicació i compromís.

...

Després d'aquest breu anàlisi inicial d'un cas potser podem haver donat una visió catastrofista sobre la participació. Si realment ens trobarem amb aquests problemes realment val la pena?

Per contestar aquesta pregunta cal una reflexió més. Tot i que és cert que aquests problemes existeixen el fet de saber-los a priori ens ajudaran a saber-los encarar (i per això es justifica aquest material).

Ara bé, ens hem plantejat els problemes dels processos no participatius? Per què habitualment tendim a buscar els problemes a les noves formes plantejades i en canvi acceptem els de les formes tradicionals?

Tot i que haurem de començar el material definint què significa la participació, què és un procés participatiu i quins objectius ens ajudarà a assolir podem donar una resposta inicial a la pregunta.

En definitiva podem parlar de la participació des del punt de vista conceptual o des del punt de vista organitzatiu. És en aquest on sovint trobem totes les veus en contra de la participació.

No sense raó els qui neguen el fet participatiu ho argumenten amb els problemes que anteriorment hem anomenat a tal d'anàlisi de cas introductor.

Ara bé. I què passa en el marc conceptual? Si podem aconseguir fer front a aquests problemes potser trobarem una bona manera perquè un col·lectiu de gent es trobi implicada en un procés, en una comunitat, en una causa.

Aquest fet supera en escriu els problemes organitzatius ja que essencialment podem aconseguir grans resultats dins un col·lectiu.

Queda clar també que el procés no participatiu també té uns problemes associats inherents a aquest. És clar que els mètodes no participatius tenen avantatges i també inconvenients i, per tant, saber analitzar amb objectivitat el mètode participatiu ens pot donar una visió completa i enriquidora del procés.

Doncs mal que mal, posats a resoldre problemes metodològics val la pena atrevir-se amb la participació que essencialment ens permetrà arribar a un grau d'implicació més elevat i una major rellevància del fet col·lectiu com la suma de voluntats individuals.

Traslladant els problemes del Joan i la seva classe en l'àmbit de participació a la xarxa podem veure ja alguns aspectes a tenir en compte.

- Què oferim? Què volen els participants?
- Si construïm sense tenir en compte la participació dels destinataris podem fer coses que després no volen.

- Cal saber recollir la opinió i ser reactius a la voluntat col·lectiva.
- Com es recull la informació? Com es comparteix? Com s'evita la sobreinformació?
- Si demanem opinió caldrà saber recollir les respostes i garantir que es poden escoltar a totes les veus.
- No generar falses expectatives amb la paraula participació
- Cal saber decidir què es vol
- Cal ajudar a dir el què es vol
- Cal separar les tasques de dinamització, consens, expert, participant, ...
- Cal que hi hagi algun agent extern
- Les normes han d'estar clares des del principi. En què es pot participar i en què no
- Es poden consensuar criteris i objectius
- Qui defineix els objectius? Perquè?
- Qui defineix el mètode? Perquè?
- Cal tenir mecanismes eficients de participació
- Cal que el grup estigui preparat per participar: a nivell metodològic i també a nivell personal (ambient favorable)
- Hi ha els que sovint poden boicotejar el procés (per interessos personals, per tenir ganes de liderar el grup ...)
- Els participants han d'estar preparats per participar
- Sovint el col·lectiu destinatari no vol participar. Cal treballar les actituds
- Tot i que es vol participar sovint no sabem posar-nos d'acord
- Es poden acceptar diferents nivells de compromís
- No la motivarem si no estan preparats i posem el llistó massa alt, al revés
- Dilució dels objectius al llarg del temps
- Hem de saber "adaptar el joc". El més important és "jugar". Cal saber anar rectificat
- La participació significarà més feina. Cal optimitzar el fet, però també cal saber a què ens comprometem
- Resultats a curt o a llarg termini

Caldrà centrar-nos, per una banda en definir la frase "models de participació en xarxa", centrant-se en la definició de participació i de treball en xarxa. Seguidament aprofundir en els punts forts i els punts febles d'aquests models de participació.

Per tal de saber minimitzar els punts febles hem treballat els aspectes metodològics detallant un mètode general i parametrizable que ens assegurarà el bon funcionament dels processos participatius.

Un cop fonamentats els aspectes teòrics i metodològics hem treballat exemples pràctics de participació en xarxa així com la parametrització del mètode global en algunes àrees concretes d'aplicació.

Francesc Camps Vidal

President de l'associació per a la innovació estratègica Vegga

www.vegga.org